

KĘSTUTIS ZALECKIS

Kauno technologijos universitetas

GLOBALIZACIJOS ATSPINDŽIAI MIESTO KŪNE: KELETAS ĮŽVALGŲ

Reflections of Cultural Globalization in Cityscape: Few Insights

SUMMARY

Cultural Globalization affects all spheres of our life including everyday environment. There is paradoxical situation in our knowledge: despite the fact that we all feel results of Globalization but, when trying to identify global effects in urban structure, just few ideas are easily coming into mind, e.g. unification, hyper-consumption, etc. It is obvious that such conclusions are not deep enough if we want understand both cityscape as complex cultural phenomenon and regularities of its evolution. It is probable that effects of globalization are much deeper and more essential if we consider cityscape as a form of outer common cultural consciousness too. There the cultural insights of such thinkers as Zygmunt Bauman, Michel Foucault, Richard Sennet, Benjamin Walter and others are used as the starting point in the article. Combining these by the measures of logical analogy with observed contemporary urban changes lead us to some modest insights on reflections of Globalization in the three parts of the cityscape: mentalscape, matterscape and powerscape.

SANTRAUKA

Kultūros globalizacija – fenomenas, veikiantis visas mūsų gyvenimo sritis, taip pat ir kasdienę gyvenamąją aplinką. Paradoksalu tai, kad nors su globalizacija susiduriame visi, tačiau stengiantis suprasti, kaip ji veikia miesto kūną, pirmas ir dažnai vienintelis į galvą šaunantis atsakymas – supanašėjimas ir hipervartojimas. Norint iš esmės pažinti mus supantį miestovaizdį ir jo formavimosi dėsningumus tokio detalumo atsakymo tikrai nepakanka. Kita vertus, žvelgiant į miestovaizdį kaip į savotišką išorinės kolektyvinės kultūrinės sąmonės formą ar vieną iš formų, tikėtina, kad globalizacijos poveikis jai yra žymiai gilesnis, sudėtingesnis ir esmingesnis. Straipsnyje, remiantis tokių žinomų mąstytojų kaip Zygmuntas Baumanas, Michelis Foucault, Richardas Sennetas, Benjaminas Walteris ir kt. kultūrinėmis įžvalgomis, mieste vykstančių procesų stebėjimu ir naudojant loginės analogijos metodą, mėginama išryškinti kai kuriuos globalizacijos atspindžius trijuose metropolinio miestovaizdžio lygmenyse: mentaliniame, medžiaginiame ir socialiniame miestovaizdyje.

RAKTAŽODŽIAI: kultūros globalizacija, miestovaizdis.

KEY WORDS: cultural globalization, cityscape.

IVADAS

Miestas kaip kompleksiško organizmo raida vyksta pagal tam tikrus dėsnius, kurių nei miesto naudotojai, nei miesto statytojai negali ignoruoti. Jų ir objektyvių miesto raidos tendencijų išsamus pažinimas yra pirmasis svarbus uždavinys miesto formavimo profesionalams. Kadangi žmogaus valia yra iš esmės laisva, tad architektui ar urbanistui kiekvieno konkretaus sprendimo atveju egzistuoja pasirinkimo galimybė – veikti kartu su aplinka arba prieš ją, panaudoti pozityvias aplinkos kaitos tendencijas bendruomenės labai ar mėginti švelninti negatyvių reiškinių įtaką jau žmogaus sukurtai aplinkai architektūrinėmis priemonėmis.

Siekiant tiek vienu, tiek kitų tikslų formuojasi antrasis uždavinys: ne tik perprasti miesto-organizmo funkcionavimo dėsningumus, bet ir atpažinti jų erdvinę išraišką – tai ypač svarbu kalbant apie pakankamai globalių dėsningumų ar tendencijų atspindžius pakankamai lokaloje erdvėje, atspindžius, kurie iš esmės keičia kokybines aplinkos charakteristikas, bet jų ryšys su globaliais dalykais nėra akivaizdus ar tiesioginis. Žvelgiant plačiau, paminėti klausimai svarbūs ir bet kuriam mąstančiam piliečiui, siekiančiam realizuoti žmogui įgimtą pasaulio pažinimo poreikį, kurio realizacija prasideda nuo savo artimiausios aplinkos perpratimo.

Miestas yra atvira kompleksiška sistema, egzistuojanti socialinių, ekonominių, religinių, ideologinių ir kitų kultūrinių sąveikų lauke. Žvilgsnis į kai kurias objektyvius kultūros procesus ir į

jiems sinchroniškus lokalo miesto erdvės fenomenus gali pagelbėti geriau perprasti ir miesto kūną kaip kultūros artefaktų hierarchišką visumą formuojančių jėgų veikimo mechanizmus. Kultūros globalizacija yra vienas iš tokių reiškinių, kurį dar labiau aktualizuoja po Sovietų bloko griūties prasidėjusi trečioji globalizacijos banga.

Iš pirmo žvilgsnio globalizaciją galima apibūdinti labai paprastai – tai supanašėjimas: kultūros, gyvenimo būdo, vertybių ir, be abejo, miesto ir jo kūno. Tai akivaizdus ir logiškas teiginys, tačiau šiame tekste mėginsime išžvelgti, kaip globalizacija transformuoja patį miestovaizdą, kaip keičia santykius tarp jo elementų ir kaip transformuoja žmogaus ir miesto erdvės santykius.

Darbo schema: a) pasirinksiame keletą globalizacijos aspektų ar apraiškų, kurios atspindi esminius kultūros ir visuomenės pokyčius ir mėginsime juos aprašyti ar „išversti“ į architektūrinę-urbanistinę kalbą; b) ieškosime minėtiems aspektams sinchroniškų esminių miestovaizdžio pokyčių, kuriuos būtų galima interpretuoti kaip minėtų globalizacijos aspektų apraiškas.

Gretinant abu žingsnius ieškosime atsakymo į šiuo atveju taikomai loginei analogijai svarbų klausimą: ar matomi sutapimai tarp esminių globalizacijos aspektų ir esminių pokyčių miesto kūne? Taigi straipsnio tikslai yra du: patvirtinti neformaliai iškeltą hipotezę, kad kultūros globalizacija iš esmės keičia miestovaizdžio kaip sistemos struktūrą ir įvardyti bent kelis minėtus miesto kūno pokyčius.

Įvado pabaigoje būtina atkreipti dėmesį, kad straipsnyje į kultūros globalizaciją žvelgiama nei kaip į teigiamą, nei kaip į neigiamą reiškinį – ji nagrinėjama kaip objektyvus procesas, kurio urbanistinės dimensijas visų pirma yra labai

svarbu matyti ir suprasti. Tas pats pasakytina ir apie aptariamus urbanistinius ar architektūrinius reiškinius: nevertinant, siekiama perprasti jų esmę ir ryšį su globaliu kultūriniu kontekstu ir jo pokyčiais.

ESMINĖS NUOSTATOS

Remiantis Michaelio Cole kultūrinės-istorinės psichologijos teiginiais ir suformuluotu kultūros artefakto apibrėžimu¹ miestas, o konkrečiai miestovaizdis, gali būti apibrėžiamas kaip vienu metu idealių ir materialių kultūros artefaktų visuma. Žengiant dar toliau, tekste į miestovaizdį bus žvelgiama kaip į savotišką išorinės kultūrinės sąmonės formą, kurioje susipinančios ir atsispindintys evoliuciniai kultūros pokyčiai pastebimi tiek idealiame, tiek medžiaginiame miesto kūne. Tokiu atveju miestovaizdis tampa fenomenu, neišvengiamai sulydančiu savyje visas globalizacijos apraiškas.

Globalizacija tekste suprantama kaip kultūros supanašėjimas, prasidėjęs kartu su Renesansu ir pirmaisiais absoliutizmo daigais Europoje, įgavęs naują postūmį kartu su industrializacija ir įžengęs į trečiąją raidos stadiją kartu su Sovietų bloko žlugimu, pasak Zygmunto Baumano.² Straipsnyje aptariama trečioji globalizacijos banga, tačiau, panašiai kaip Maxas Weberis³, žvelgdamas į senovės miestų funkcionavimo ekonominius mechanizmus perprato šių dienų miesto funkcionavimo ekonomikos dėsningumus, taip ir mes, esant reikalui pažvelgsime į pirmąją ir antrąją globalizacijos bangas.

Straipsnyje naudojamas trinaris mie-

stovaizdžio modelis. Remiantis juo, miesto kūną sudaro medžiaginis, mentalinis ir socialinis miestovaizdis. Pirmasis gali būti apibrėžiamas kaip tiesiogiai penkiais pojūčiais suvokiama urbanizuota aplinka. Antrasis – mentalinis miestovaizdis, tai urbanizuotos aplinkos įvaizdžiai, provaizdžiai, archetipiniai modeliai ir panašūs atspindžiai, egzistuojantys kultūroje ir žmonių galvose. Sąmonės lygmenyje jie formuojami medijų, asmeninės atminties, užmaskuotų ar neužmaskuotų mitų ir pan. Pasąmonės lygmenyje juos formuoja kolektyvinės sąmonės archetipai. Pavyzdys mentalinio miestovaizdžio modelio, susitelkusio ties atminties formuojamu miestovaizdžiu, gali būti Kevinio Lyncho aprašytas miesto įvaizdžio modelis.⁴ Trečiasis – socialinis miestovaizdis, bus suprantamas kaip apibendrintas mieste vykstančių socialinių sąveikų laukas – savotiška sociotopų visuma. Globalizacijos atspindžių bus ieškoma visuose trijuose, vienas nuo kito neatskiriamuose, miesto kūno lygmenyse, o naudojamas triapakopis modelis leis lengviau įžvelgti ieškomus procesus, kurie, priklausomai nuo jų prigimties ar kitų veiksnių, gali būti lengviau ir greičiau pastebimi viename iš trijų lygmenų ir sunkiau kituose lygmenyse.

KAI KURIE GLOBALIZACIJOS PROCESAI IR JŲ ATSPINDŽIAI MIESTOVAIZDYJE

Žemvaldys, gyvenantis sostinėje. Pasak Zygmunto Baumano, šis procesas prasi-dėjo Europoje išsigalint absoliutizmui – kaip vietinių žemvaldžių ir aristokratų noras perkelti savo pirmąjį būstą į sostinę ir naudoti savo žemes provincijoje kaip ekonominę bazę gražiam gyvenimui gre-ta karaliaus rūmų.⁵ Žvelgiant iš urbanis-tikos pozicijų į paminėto globalaus pro-ceso esmę, jis iš esmės dvejopai atsispin-di miesto gyvenime. Pirmasis atspindys: megapolio kaip kultūros ir miesto istori-jos fenomeno formavimasis – atsiradimas centro, kuris, pasak Lewiso Mumfordo⁶, tėra suinteresuotas savo paties augimu ir raida kitų teritorijų sąskaita.

Megapolis ir jo gyvenimo būdas tam-pa savotišku visuotiniu nekritiško kopi-javimo pavyzdžiu. Pvz., nedidelių hele-nizmo laikotarpio miestų siekis turėti kaip ir Aleksandrijoje diferencijuotą ga-tvių tinklą, nors, tęsdami klasikinės Grai-kijos tradiciją, jie kuo puikiau galėjo išsiversti ir su hipodamo planu. Antrasis atspindys: socialinių ir erdvinių ryšių su vietos kontekstu suardymas – tiek sunai-kinant kultūros židinių provincijoje, tiek sostinėje nekuriant pakankamai gilių ir kompleksišku ryšių su vietos aplinka.

„Sostinės“ traukos fenomenas su nauja jėga reiškiasi ir XXI a. pradžioje. Tarptautinės kompanijos ar net tarptau-tinių ekonominių ryšių tinklai ir jų darbuotojai efektyviai pakeičia absoliutiz-mo laikų žemvaldžius, skatindami atsi-rasti besienį tinklą darbo, gyvenimo ir gamybos vietų. Svarbu ir tai, kad pasak Zygmunto Baumano⁷, visos trys pami-nėtos vietos dažnai sąmoningai kuria-

mos kaip laikini objektai, kurie pasikei-tus ekonominei situacijai bus perkelti į palankesnę veiklai vietą. Logiška teigti, kad alokalių, nesusietų su kaimyniniu erdvinio ir kultūrinio kontekstu kultū-rinių, ekonominių ir socialinių tinklų formavimasis gali reikštis bet kuriame miesto ar miestų sistemos hierarchinia-me lygmenyje ir skatinti lokalių erdvi-nių ryšių fragmentaciją. Tokiu būdu pažeidžiamas trečiasis architektūrinės paradigmos dėsnis⁸, teigiantis, kad funk-cinis ir kompozicinis objekto centras turi sutapti, pvz.: mieste yra gatvė, kuri prieš kurią buvo aktyvaus vietos gyventojų ir miesto svečių gatvės gyve-nimo⁹ erdve, o suardžius vietos ben-druomenę liko tik kelias, kuris naudo-jamas transportui, bet ne kultūriniam gyvenimui. Šioje vietoje labai tinkama mano kolegai prancūzui pirmą kartą atvykus į Baltijos šalis iš lūpų išsprūdu-si impulsyvi frazė: „kiek jūsų miestuose daug kelių ir kiek mažai gatvių!“.

Kalbant apie aptarto globalizacijos proceso pastebimas apraiškas realiuose miestovaizdžiuose paminėtinos bent dvi, kurios žymiai prisideda visų pirma prie medžiaginio miestovaizdžio fragmenta-cijos ir bendrai naudojamų viešųjų er-dvių sistemos kompozicinio-funkcinio vieningumo praradimo: tai uždaru ben-druomenių (*gated communities*) ir uždaru urbanistinių kompleksų kūrimas. Pir-muoju atveju kuriama vienokiomis ar kitokiomis sienomis apjuosta bendruo-menė, kuri naudoja vietos resursus, bet jos gyventojai nesusieti su vietos ben-druomenė, tačiau siekia pasiimti iš arti-

mos aplinkos viską kas geriausia (gražūs vaizdai, gamta, geros mikroklimatinės sąlygos ir kt.) ir tuo pačiu metu nutraukti likusius erdvinius-funkcinius ryšius su kaimyninėmis teritorijomis.

Kitas, ne toks akivaizdus, pavyzdys: prekybos ir laisvalaikio pramogų centras. Viena vertus, tokio darinio atėjimas į miesto centrą iš esmės yra sveikintinas ir gali veikti kaip aplinkinės teritorijos atgaivinimo katalizatorius, kita vertus, jei toks kompleksas formuojamas kaip uždara struktūra, kaip miestas-mieste, kuriam nereikia konkurentų, jis gali tapti savotiška urbanistine „juodąja skylė“, kuri ne „apšviečia“ tamsius kaimynystės užkaborius ir taip suteikia jiems gyvybės, bet „ryja“ pakankamai arti esančius miesto „gyvybės trupinius“.

Ko gero simboliška, kad tokiems dariniams dažnai naudojami keliantys plačias kultūrinės asociacijas pavadinimai atspindi hipervartotojiškos kultūros vertybes. „Akropolyje“, „Megoje“ ar dažname užsienio centre vartojimas pateikiamas kaip savitiksliis procesas, spektaklis, kuriame siūloma akimirksniu patenkinti bet kuriuos pirkėjo norus nepaisant metų ir paros laiko bei oro sąlygų: pradedant maisto pirkimu ir baigiant erotiniu masažu.

Kai kuriuose užsienyje esančiuose panašiuose objektuose atsiranda gyvenami būstai ir koplyčios, taip dar pilniau imituojuojant tikrą miestą. Įdomu tai, kad šalia panašių centrų, kaip jau ir minėta, dažnai neveikia vadinamasis „centrinės vietos“ efektas – greta neatsiranda nei vienos naujos parduotuvėlės, kavinukės ar kitų gatvės gyvenimui reikalingų objektų. Toks pseudo miestas mieste gali būti suprantamas ir kaip jau minėto

megapolizacijos proceso atitikmuo miesto viduje.

Kitas vykstančią miesto ir medžiaginio miestovaizdžio fragmentaciją liudijantis pavyzdys yra remiantis indukcinio metodu geografo XX a. antroje pusėje atrasti nauji miestų plėtros modeliai. Pirmasis iš jų – tai Periferinis miestas (*Peripheral city*).¹⁰ Dažnai apie istorinį branduolį susiformuoja autonomiškas urbanistinis žiedas, sujungtas aplinkkelių ir funkcionuojantis nepriklausomai nuo centro: jame yra gyvenamos, darbo, apsipirkimo vietos. Svarbu tai, kad periferinis miestas tėra integruotas tik funkciškai, tačiau kompozicinės, vizualiai suvokiamos vienovės jame nėra.

Antrasis modelis – Ribos miestas (*Edge city*).¹¹ Tai darinys, kuriame neatpažįstama archetipinė miesto struktūra: joje nėra centro ir periferijos, nėra pėstiesiems draugiškų erdvių ir panašiai. Jis kaip amorfiška masė su hipertrofuotomis ir pritaikytomis automobiliui erdvėmis gali tęstis kilometrų kilometrus ir iš esmės tėra suvokiamas tik kaip nehierarchiškas, nestruktūrizuotas objektų kratinys.

Mentaliniame miestovaizdyje taip pat pastebima miesto kūno fragmentacija: jame atsiranda baltos dėmės – teritorijos, kurios nepatenka į bendrai suvokiamą, atsimenamą ir įsivaizduojamą urbanistinės struktūros vaizdą. Tai liudija atlikti Kauno miesto bendrojo vaizdo tyrimai¹²: nustatyta, kad neproporcingai didelės Kauno miesto teritorijos nepatenka į mentalinį miesto vaizdą – jų ten tiesiog nėra.

Uždarų bendruomenių formavimas neatsiejamas nuo „sienų statybos“. Įdomu tai, kad naujosios sienos yra nebūtinai medžiaginės ir vizualiai suvokiamos

kaip sienos: tai gali būti saugumo tarnybos kamerų stebima erdvė ar bet kurios priemonės, leidžiančios ne to socialinio sluoksnio atstovui pasijusti nepageidaujamu vienoje ar kitoje vietoje – tarsi siaurai žmonių grupei privatizuojant iš esmės bendrai naudojamą miesto erdvę. Pvz., demonstratyviai eksponuojama stebėjimo

kamera prie įvažiavimo į uždarą kvartala atvykstantį stebėtoją priverčia atsidurti asimetriškoje¹³ situacijoje – jis matomas, tačiau nemato tų, kurie jį stebi. Tokiu būdu naujosios sienos veikia kaip savotiškas socialinis filtras, skaidantis socialinį miesto kūną: praleidžia vienus ir nepraleidžia kitų visuomenės narių.

PANOPTIKONAS

Anot Michelio Foucault, tai postmodernios visuomenės modelis. Pirmą kartą šis modelis buvo sukurtas ir panaudotas Jeremy Benthamo, projektuojant kalėjimą XVIII amžiuje. Modelis leidžia sukurti asimetriškas aplinkos ir joje esančių žmonių stebėjimo sąlygas jo formuojamoje erdvėje, pvz., kalėjimo sargas gali bet kada stebėti kalinius jiems nežinant, ar jie yra stebimi. Priešinga kryptimi stebėjimas yra neįmanomas.

Taigi panoptikonas – tai priemonė parodyti ir realizuoti valdžią architektūrinėje ir urbanistinėje aplinkoje ir savotiška „švelnios bausmės“ (*disciplinary punishment*) forma, skirtingai nuo autoritariniuose režimuose naudojamų bausmės formų pasitelkiama šių dienų demokratinėse santvarkose, pasak Foucault.¹⁴ Kalbant architektūrine kalba, panoptikonas turėtų reikštis kaip principo „vaizdas yra galia“ išraiška. Tai gali būti bet kurios asimetrijos apraiškos, bet kuriame miesto vaizdo hierarchiniame lygmenyje.

Ar pastebima didėjanti asimetrijos raiška šių dienų mieste? Jau buvo minėtas asimetriškas uždarų bendruomenių santykis su aplinka: iš jų matomi tiek aplinkiniai gyventojai, tiek gražūs aplinkos vaizdai, tačiau jos pačios slepiamos nuo aplinkinių akių. „Stiklo bokštai“ –

tai kitas globalaus megapolio miesto vaizdo, kuris dažnai plinta tiesiog kaip savotiška urbanistinė mada, požymis. Biurai ar gyvenami būstai tokiam bokšte yra matomi iš toli, tačiau nėra „perskaitomi“: dažnai neįmanoma vien pažvelgus identifikuoti pastato paskirties ir to netgi sąmoningai siekiama projektuojant objektą.

Kita vertus, dažnai viena kryptimi vaizdą praleidžiantis stiklas, nepaisant kuriamo lengvumo įspūdžio, iš esmės kartoja viduramžių tvirtovės vizualinį santykį su aplinka, jau nekalbant apie tai, kad aukščiau kitų iškeltas aplinkos stebėjimo taškas yra klasikinis asimetriško santykio formavimo pavyzdys.

Panoptikoniška stiklo bokštų prigimtis atsiskleidžia dar ir tuo, kad jie labai dažnai nesiejami su jokiais viešomis erdvėmis – tokiu būdu bokštų vertikalės neatlieka archetipinės miesto gyventojų orientavimo urbanistinėje struktūroje funkcijos. Dažnai tokie stiklo bokštų kvartalai sudaro biznio rajonus, kurių gatvėse vyrauja tam tikras aprangos kodas, o teritorija vakarais, pasibaigus darbo valandoms, būna visiškai tuščia net ir šeštadienio vakarą, net ir tokiam nuolat gyvame mieste kaip Londonas. Dieną atsitiktinis praeivis, iškrisdamas iš gatvės

konteksto ir neišvengiamai patraukdamas aplinkinių dėmesį, gali pasijusti neįdomiai; naktimis – neįdomiai ištuštėjusiose, beveik be gyvybės ženklų gatvėse.

Turint galvoje aptartus stiklo bokštų fenomeno aspektus, reikia sutikti, kad iš esmės jie, kaip ir uždaros bendruomenės, fragmentuoja mentalinį miestovaizdį. Dar vienas pastebėjimas: stiklo bokštai, neženklindami viešų erdvių kaip viduramžių katedros ar rotušės ir būdami neatpažįstami kaip funkciniai objektai, dažną praeivį traukia prieiti tik tam, kad patenkintų smalsumą – tik „vartoti vaizdą“. Tai savotiškas globalizacijai būdingos hipervartotojiškos visuomenės nuostatos atspindys. Kontrargumentas šiam teiginiui gali būti nuoroda į Walterio Benjamino sekuliarios piligrimystės koncepciją, tačiau Arkadų projekte¹⁵ aprašyti sekuliarios piligrimystės objektai yra simetriškos aktyvaus gatvės gyvenimo erdvės ir vietos.¹⁶

Aptariamam atveju, biurų parkuose dažnai dominuoja tik tranzitinės erdvės

ir asimetrija. Šioje vietoje paminėtinas įdomus sutapimas tarp naktinio miesto ir sekuliarios piligrimystės traukos centrų: jie dažniausiai pasižymi aktyviu naktiniu gyvenimu, o naktį patalpose užsidedus šviesoms, tarp jų ir gatvės, erdvėse atsiranda daugiau simetriškų ryšių: praeivis gali be vargo pamatyti, kas vyksta viduje.

Jau minėti prekybos ir laisvalaikio centrai, kuriami kaip uždaros struktūros, veikia kaip „juodosios“ medžiaginio, mentalinio ir socialinio miestovaizdžio skylės, akimirksniu „perkeliančios“ keliautoją į naują miestą. Šiuo atveju uždaramas ir nepermatomumas iš išorės taip pat veikia kaip smalsumo skatintojai – smalsumo, kuris yra žmogui įgimto pažinimo siekio neatskiriama dalis. Tokie uždari objektai vizualiai suvokiami kaip galios vartoti citadelės, kuriose vyksta nuolatinė vartojimo šventė. Kita vertus, jei neturi pakankamai pinigų – centro siena tampa siena, skiriančia tave nuo išsvajotos šventės.

GEOGRAFIJOS PABAIGA

Geografijos pabaiga¹⁷ – turima galvoje dėl skirtingų gyvenimo greičių prarandamas teritorijos vientisumas ar tiksliau vientisumo suvokimas,¹⁸ kalbant apie bendrai vienoje ar kitoje kultūroje suvokiamą pasaulį. Skirtingi gyvenimo greičiai gali būti suprantami kaip judėjimo greičiai, vartojimo greičiai, socialinio gyvenimo intensyvumas ir panašiai. Kaip tai keičia miestovaizdį?

Visų pirma, dingsta miesto kaip visumos suvokimas, bendras visiems jo gyventojams, o tuo pačiu – miestiečių bendrumo jausmas. Fiziškai judant skir-

tingais greičiais mentaliniame miesto vaizdyje formuojasi autonomiškos subsystemos, kiekviena su savo keliais, orientyrais, ribomis ir panašiai. Nėgana to, to paties tipo objektas matomas miesto plane, susiformavus skirtingų greičių miesto vaizdams, juose gali virsti iš esmės skirtingu elementu, pvz.: automobilių kelias gali tapti nepereinama riba pėsčiajam. Įdomu tai, kad skersine kryptimi skirianti gatvės-kelio funkcija stipriau reikštis už integruojančią emė klasicizmo laikotarpio miestuose – pirmosios globalizacijos bangos metu.

Vienas iš aptartų esminės suvokiamo miesto fragmentacijos padarinių yra negalėjimas efektyviai urbanistikoje panaudoti Nikos Salingaros atrastų fundamentalių architektūrinės kompozicijos dėsnių¹⁹, kas savo ruožtu skatina formuotis neperskaitomus ar mažiau

įskaitomus medžiaginio miestovaizdžio „paternus“, taigi *geografijos pabaiga* iš esmės yra ir bendrai perskaitomo, vizualiai suvokiamo miestovaizdžio pabaiga. Ši teiginį pagrindžia ir anksčiau aptarti geografiniai miesto formavimo si modeliai.

SOCIALAUS ŽMOGAUS MIRTIS

Socialaus žmogaus mirtis – tai fenomenas, aprašytas Richardo Senneto.²⁰ Miestui kaip socialinei sistemai tai reiškia bent jau du dalykus: 1) silpsta miesto ir konkrečiai miestovaizdžio kaip socialinės ir kultūrinės integracijos katalizatoriaus vaidmuo; 2) iš kultūriniu ir socialiniu požiūriu saugios vietos miestas tampa nesaugia vieta. Ar tai matoma šių dienų miestovaizdyje?

Moderniame mieste, atsiradus laisvo pastatų parke išdėstymo idėjai ir atsiskius tradicinių urbanizacijos formų bei įsivyravus monofunkciniam zonavimui iš esmės žymiai išaugo miestovaizdžio struktūros gylis. Tai vyko net istoriškai susiklosčiusiose miestų dalyse, pvz., Kauno Naujamiestyje. Jame iš pirmo žvilgsnio radikaliai niekas nepasikeitė: pastatai stovi kur stovėję, išlaikomas perimetrinio užstatymo principas šalia gatvių.

Tačiau „nežymi smulkmena“ – kvartalų vidaus erdvių suliejimas į vientisą visumą ir iš esmės atvėrimas tranzitiniam srautams, erdvinės socialinės sintaksės požiūriu radikaliai pakeitė urbanistinės struktūros įtaką žmonių elgesiui. Kaip urbanistinis-socialinis organizmas teritorija tapo žymiai gilesne, o kartu ir mažiau skatinančia integraciją. Teritorijoje atsirado jai anksčiau nebūdingos

savybės serijinio suvokimo (*serial vision*²¹) požiūriu: iki šiol sekloje sistemoje vyravęs pažįstamos čia ir pažįstamos ten erdvės modelis buvo papildytas atsivėrusiuose tranzitui kiemų labirintuose pažįstamos čia ir nepažįstamos ten erdvės modeliu.

Tai verčia judėjimo po miestą erdves, viena vertus – kažkur pasąmonėje jaučiamo pavojaus ar individualaus nuotykių erdvėmis, kita vertus – gerokai menkiną jų kaip vietų, kuriose bendraujama, stebima, ilsimasi vaidmenį. Naudojant Yu-Fu Tuan²² terminologiją galima sakyti, kad miestovaizdis iš bendrai naudojamų erdvių ir vietų sistemos virsta tik bendrai naudojamų erdvių sistema; kintančios viešųjų erdvių charakteristikos skatina jose judančius žmones tapti judančių individų mase, o ne kalbančia vienas su kitu bendruomene.

Kalbant paprasčiau: iš miesto viešųjų erdvių žmogus išstumiamas automobilio, techninės įrangos ir panašiai – miesto erdvė naudojama grynai infrastruktūrinėms reikmėms. Istorijos paradoksas: panaši situacija buvo ir ikikolumbinės Amerikos kai kurių civilizacijų miestuose, pvz., ispanų kronikininkų duomenimis, actekų sostinės Tenočtitlano kultūrinis ir visuomeninis gyvenimas daugiausia vyko uždaruose, namų ap-

suptuose *patio*, o ne plačiose ir gerai infrastruktūros požiūriu sutvarkytose gatvėse.

Architektūrinei visuomenei suvokiant minėtas globalizacijos tendencijas kaip atsvara miestiskumo nykimui gimė naujojo urbanizmo idėjos, siekiančios kurti socialiai labiau integruotą urbanistinį darinį, su gatvėmis, skirtomis ne tik transportui, bet ir gatvės kultūrai bei kitoms bendruomenės veikloms.

Dar vienas šių dienų pastebėjimas: medžiaginiam miestovaizdžiui prarandant savo kaip socialinio integratoriaus funkciją, miestovaizdis kaip tekstas iš esmės keičia savo formą – linijinio teksto bruožus keičia hiperteksto bruožai. Mažas to pavyzdys: miestovaizdyje be architektūrinės kalbos vis svarbesnėmis tampa medijų naudojamos kalbos rūšys, atsiranda medijų fasadai, reklamos ir kiti panašūs reiškiniai.

VARTOTOJIŠKOS IR HIPERVARTOTOJIŠKOS VISUOMENĖS FORMAVIMAS

Vartotojiškos ir hipervartotojiškos visuomenės formavimas pripažįstamas bendra globalizacijos tendencija. Visuomenės narių poreikiai patenkinami greitai ir lengvai, tačiau ir pasitenkinimas prarandamas taip pat greit, tokiu būdu formuojant poreikį vis naujiems ir naujiems vartojimo produktams²³: daiktams, aplinkai, išpūdžiams, emocijoms.²⁴ Ar atsispindi ir kaip atsispindi paviršutiniško visuomenės poreikių tenkinimo nuostatos miesto kūne?

Jau nekartą tekste minėtas uždaru prekybos ir pramogų centrų fenomenas. Statant juos dažnai imituojama erdvinė miesto struktūros forma, tačiau tik imituojama: aikštės tėra srautų susikirtimo vietos, gatvės fasadai – parduotuvių vitrinų, bendravimo vietos su suoliukais – tik vieta pailsinti nuo vaikščiojimo po parduotuves pavargusias kojas, parkai – tik plastikinių palmių „giraitės“ ir panašiai. Iš esmės tokiu būdu siekiama patenkinti žmogaus kaip socialios būtybės įgimtą poreikį bendrauti ir tai daryti tam pritaikytoje aplinkoje, kurios formos kristalizavosi ir šlifavosi

per ilgus istorijos šimtmečius – mieste, tačiau tai daroma tik vietoj tikro bendravimo parduodant jo iliuziją, o vietoj tikro miesto – jo maketa.

Apie vartotojišką stiklo bokštų prigimtį taip pat jau kalbėta šiame straipsnyje, galima tik priminti, kad pseudo ar netikrų miestovaizdžio dominančių atsiradimas yra vienas iš vartotojiško santykio su aplinka atspindžių. Tokios dominantės tik formaliai ar minimaliai tenkina poreikį suvokiamoje aplinkoje identifikuoti centrą ir periferiją, kaip archetipinius erdvinės aplinkos elementus.

Kita vertus, stiklo bokštai tiesiog sako: „žiūrėkite į mane, aš kitoks, tačiau atėję prie manęs jūs nerasite tikro, visapusišku kultūriniu gyvenimu pulsuojančio miesto centro“. Tokia žinia neneša konstruktyvaus socialinio turinio. Kita vertus, siekiant „parduoti“ miestovaizdį ir norint tai padaryti kuo greičiau, lengviau yra „parduoti“ atskirus objektus, iš kurių kiekvienas siekia išsiskirti, būti kitoks, patraukti dėmesį ir panašiai. To rezultatas – taip pat savotiškas architektūrinės miestovaizdžio vienovės nykimas

ir atsiradimas jau minėtų mažai ką žyminčių dominančių.

Pabaigai paminėtinas Timothy Leary aprašytas žmogaus ir jo aplinkos evoliucijos modelis: pasak jo, mūsų gyvenamo-

ji aplinka iš būsto evoliucionavo į miestą, o ateityje ji virs autonomiškų hedonistinių lizdų tinklu²⁵ ar suma – suma, kuri yra visados mažiau negu iš tų pačių elementų susidedanti sistema.

ERDVĖS UNIFIKACIJA KAIP „KARTOGRAFINIŲ KARŲ“ REZULTATAS

Erdvės unifikacija kaip „Kartografinių karų“ rezultatas, atsiradęs Renesanso laikotarpiu, kartu su centralizuotų valstybių raida.²⁶ Anot Zygmunto Baumano, nuo Renesanso laikų miesto kūnas suvokiamas kaip idealių žemėlapių ar planų atspindys, priešingai viduramžiais vyravusiam požiūriui, o miesto planuotojai siekia kiekvieną konkretų miestą aprašyti naudojant unifikuotus terminus ir modelius. Kaip tai atsispindi miestovaizdyje?

Kiekvienas miestas yra gyvas, kompleksiškas, unikalus organizmas ir iš principo negali būti pilnai aprašytas ar sumodeliuotas naudojant unifikuotus terminus. Tokie mėginimai iš esmės turi vesti visų pirma prie dar didesnės mentalinio miestovaizdžio fragmentizacijos – netipiniai miestovaizdžio elementai bus dar sunkiau suvokiami ir integruojami į bendrą vaizdą. Kita vertus, galima teigti, kad medijų amžiuje įvairūs miesto žemėlapiai tampa neatskiriamais, tačiau autonomiškais mentalinio miestovaizdžio sluoksniais, pvz., Londono metro žemė-

lapis. Galų gale, dažno pakankamai didelio urbanistinio darinio miestovaizdis tampa tiesiog neskaitomas be žemėlapio, pvz., ilgalaikis Berlyno ar kito didmiesčio gyventojas, norėdamas nuvažiuoti į vieną ar kitą ne kasdien lankomą vietą individualiu automobiliu, naudoja globalios navigacijos sistemą.

Miestų ir jų dalių tarpusavyje bei pavienių pastatų supanašėjimo tendencija – tai vienas iš projektavimo, gamybos, statybos ir kitų procesų unifikacijos rezultatų. Žvelgiant iš neurofiziologijos ir vedeoekologijos²⁷ pozicijų, monotoniškos ar vienodos aplinkos suvokimas yra lygiavertis chaoso suvokimui: pirmu atveju, stimulų, kurie pasiekia centrinę nervų sistemą, yra per mažai, antru – per daug, tačiau rezultatas abiem atvejais toks pats – smegenyse prasideda slopinimo procesas. Kalbant mitinių metaforų kalba, galima teigti, kad miestas, kurio kūrimas atkartojo pasaulio sukūrimo aktą²⁸ ir atnešė į pirmą pradžią chaosą tvarką, globalizacijos veikiamas vėl tampa suvokiamo chaoso židiniu.

VIETOJ IŠVADŲ

Reikia pripažinti, kad kultūros globalizacija ne tik daro miestus ir miestovaizdžius panašesnius vienas į kitą, bet

ir iš esmės keičia miestovaizdžio struktūrą visose trijose jo formose. Veikiama globalizacijos miesto teritorija tampa vis

labiau fragmentuota. Dažnai miestovaizdis dezintegruojamas į atskirus objektus ir nefunkcionuoja kaip vientisas kompleksas. Tikėtina, kad tęsiantis tokioms tendencijoms kiekvienas miesto gyven-tojas gyvens savo „asmeniniame mieste“.

Iš esmės keičiasi miestovaizdžio kaip kultūrinio teksto forma: iš linijinės į hipertekstinę. Miestovaizdis iš bendrai naudojamų erdvių ir vietų sistemos tam-pa tik erdvių sistema.

Literatūra ir nuorodos

- 1 Cole Michael. *Cultural-Historical Psychology*. – Massachusetts: Harvard University Press, 1996.
- 2 Bauman Zygmunt. *Globalization: the Human Consequences*. – Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 1998.
- 3 Žr.: Simon Parker. *Urban Theory and Urban Experience*. – London and New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2004.
- 4 Lynch Kevin. *The Image of the City*. – Cambridge MA: MIT Press, 1960.
- 5 Bauman Zygmunt. *Globalization: the Human Consequences*. – Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 1998.
- 6 Mumford Lewis. *The City in History*. – San Diego, New York, London: A Harvest Book Harcourt, Inc., 1961.
- 7 Bauman Zygmunt. *Globalization: the Human Consequences*. – Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 1998.
- 8 Salingeros Nikos. *A Theory Of Architecture*. – Solingen: Umbau-Verlag, 2006.
- 9 Gatvės gyvenimas, pasak L. Mumfordo, yra vienas iš trijų esminių miesto kultūros požymių greta požeminio miesto ir naktinio gyvenimo.
- 10 American Planning Association. *Planning and Urban Design Standards*. – Hoboken, New Jersey: John Willey and Sons, Inc. 2006.
- 11 Ten pat.
- 12 Zaleckis Kęstutis. *Archetype of a City in Lithuanian Mentality and Its Usage for Urban Planning (Doctoral dissertation)*. – Kaunas, Lithuania: Institute of Architecture and Construction (in Lithuanian). 2002.
- 13 Čia ir toliau tekste simetrija ir asimetrija suprantama ne kaip erdvinė tūrio savybė, bet kaip savitas socialinio, vizualinio ar kitokio ryšio tipas. Remiantis Hillier Bill, Hanson Julienne. *The Social Logic of Space*. – Cambridge University Press, 2003.
- 14 Foucault Michel. *Discipline and Punish: the Birth of the Prison*. – Penguin Books Ltd, 1991.
- 15 Benjamin Walter. *The Arcades Project*. – Cambridge, Massachusetts, and London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1999.
- 16 Erdvės ir vietos samprata remiantis Hillier Bill, Hanson Julienne. *The Social Logic of Space*. – Cambridge University Press, 2003.
- 17 Bauman Zygmunt. *Globalization: the Human Consequences*. – Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 1998.
- 18 Galų gale, kiek ir kaip bekalbėtume apie mus supantį pasaulį ir jo savybes, iš esmės kalbame tik apie tai, kaip jį suvokiame.
- 19 Salingeros Nikos A. *A Theory of Architecture*. – Solingen: Umbau-Verlag, 2006.
- 20 Sennet Richard. *The Fall of Public Man*. – Knopf, 1977.
- 21 Cullen Gordon. *The Concise Townscape*. – The Architectural Press, 2009.
- 22 Yi-Fu Tuan. *Space and Place*. – Minneapolis, London: University of Minesota Press, 2005.
- 23 Bauman Zygmunt. *Globalization: the Human Consequences*. – Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 1998.
- 24 Čia sąmoningai nerašau „jausmams“.
- 25 Timothy Leary cituojamas pagal Wilson Robert Anton. *Quantum Psychology: How Brain software Programs You and Your World*. – New Falcon Publication, 1990.
- 26 Bauman Zygmunt. *Globalization: the Human Consequences*. – Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 1998.
- 27 Филин В. А. *Видеоэкология*. – Москва: Тасс-Реклама, 2001.
- 28 Eliade Mircea. *The Sacred & the Profane*. – San Diego, New York, London: A Harvest/HBJ Book, 1959.